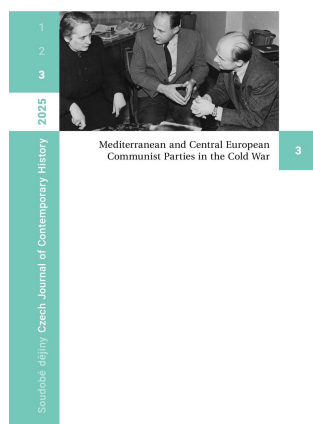

Zitierhinweis

Sommer, Vítězslav: Rezension über: Michal Macháček, Gustáv Husák, Praha: Vyšehrad, 2017, in: Soudobé dějiny, 2020, 2, S. 337-348, DOI: 10.15463/rec.1955359869

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

Diskuse

Husák, Jirous a síla historických mýtů

Vítězslav Sommer

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha

ŠVEHLA, Marek: *Magor a jeho doba: Život Ivana M. Jirouse*. Praha, Torst 2017, 688 stran, ISBN 978-80-7215-555-2;

MACHÁČEK, Michal: *Gustáv Husák*. Praha, Vyšehrad 2017, 632 strany, ISBN 978-80-7429-388-7.

Těžko si lze představit dvě více protichůdné osobnosti československé „normalizace“ než Ivana Martina Jirouse (1944–2011) a Gustáva Husáka (1913–1991). Vydání jejich obsáhlých životopisů na sklonku roku 2017 vzbudilo ohlas, který se v případě knih věnujících se soudobým dějinám vidí jen velmi zřídka. Biografie ústřední postavy českého undergroundu sedmdesátých a osmdesátých let, sepsaná novinářem Markem Švehlou, zabodovala v anketě „Kniha roku“ deníku *Lidové noviny* a také v knižní ceně Magnesia litera. Kniha z pera historika Michala Macháčka mapující osudy komunistického politika a československého prezidenta Gustáva Husáka, která byla původně disertační prací obhájenou na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, získala mimořádnou pozornost médií v České republice i na Slovensku a autorovi nakonec přinesla dokonce vysoké státní vyznamenání. Husák a Jirous se prostřednictvím dvou knižních bestsellerů na čas opět ocitli v zájmu nebývale početného čtenářského publika.

Nyní, když někdejší mediální hluk kolem obou titulů dávno odezněl, lze na ně pohlédnout s odstupem a ptát se, čím dvě komerčně nebývale úspěšné knihy

přispěly k poznání českých a slovenských dějin. Jednou z mála výhod opožděné recenze je možnost vycházet z již publikovaných ohlasů na tyto publikace. Přes všechnu pozitivní publicitu, na které se podepsal i zručný marketing obou autorů a nakladatelství, bylo možné zaznamenat také značně kritická hodnocení. Reflexe Švehlovy práce od Milana Knížíáka a Petra Placáka nebyly pouze reakcemi pamětníků, ale přinesly podstatné faktografické opravy, interpretační korekce, kritiku Švehlova autorského stylu a také jeho značně jednostranného přístupu k posuzování jednotlivých aktérů Jirousova životního příběhu.¹ Tvrdé kritiky se knize dostalo v recenzi bohemistky Barbory Čihákové, která upozornila na Švehlův diletantský přístup k práci s historickými prameny, zejména na nepřiznané přejímání celých pasáží či výkladových struktur z již publikované, především memoárové literatury.² Nejvýstižnější kritiku knihy sepsal literární historik a překladatel Martin Machovec, který přesně pojmenoval slabiny Švehlovy metody i stylu.³ Jirousův životopisec byl v těchto ohlasech po právu kritizován také za jistou bulvárnost při popisu jeho osobního života, která ostře kontrastovala s jeho do očí bijícím nezájmem hlouběji rozebrat a zhodnotit Jirousovo dílo.

Husákova biografie se dočkala řady odborných recenzí. Podrobná analýza knihy od Marka Syrného, otištěná v tomto čísle *Soudobých dějin*, ukazuje klady a zápory Macháčkova přístupu k pramennému výzkumu a oceňuje mimořádný faktografický přínos jeho díla. Velmi negativně knihu zhodnotil Miloš Havelka, který zkritizoval zejména Macháčkovo odmítnutí promýšlet Husákův životní příběh v obecnějších konceptuálních rámcích a brát v úvahu bohatou metodologii biografického výzkumu.⁴ Havelka pojmenoval výraznou slabinu knihy, která způsobila, že se s faktograficky zásadním dílem akademická historiografie až na výjimky vyrovnávala víceméně formálně. Macháčkovou přiznanou ambicí bylo shromáždit co nejvíce

1 KNÍŽÁK, Milan: Magor a jeho doba: 500 stran příběhů, které se možná staly. (A nebo ne?) Milan Knížíák [online], © 2009–2020. [Cit. 2020-07-30.] Dostupné z: <http://www.milanknizak.com/aktuality/magor-a-jeho-doba-500-stran-pribehu-ktere-se-mozna-staly-a-nebo-ne-n191/>; PLACÁK, Petr: Magor a jeho doba. In: *Babylon* [online], 13.02.2018. [Cit. 2020-07-30.] Dostupné z: <https://babylonrevue.cz/magor-a-jeho-doba/>.

2 ČIHÁKOVÁ, Barbora: Óda na žurnalismus. In: *Revolver Revue*, č. 110 (2018), s. 196–203 (též in: *Bubínek Revolveru* [online], 22.01.2018, dostupné z: <http://www.bubinekrevolveru.cz/oda-na-zurnalismus>). Další kritickou recenzi srv. ŠNELEROVÁ, Tereza: Píše Tereza Šnellarová. In: *E*forum* [online], 11.01.2018. Institut pro studium literatury [cit. 2020-07-30]. Dostupné z: <http://www.ipsl.cz/index.php?id=1306&menu=e-forum&sub=e-forum&str=text.php>. Smířlivější hodnocení knihy srv. UJFALUŠI, Robin: Hrdina z bezčasi: Pochopit Magora z příběhů. In: *A2* [online], roč. 14, č. 3 (2018) [cit. 2020-07-30]. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2018/3/hrdina-z-bezcasi>.

3 MACHOVEC, Martin: Švehlova monografie o I. M. Jirousovi – zmařená šance. In: *Slovo a smysl*, roč. 15, č. 29 (2018), s. 235–246.

4 Recenze Miloše Havelky vyšla bez názvu v časopise *Historie – otázky – problémy*, roč. 10, č. 2 (2018), s. 165–172. Další kritickou, ale současně vyváženější recenzi knihy napsal historik Jan Pelikán. Pozitivně hodnotí rozsáhlou pramennou základnu a informační přínos knihy, naopak její slabiny spatřuje především v autorově stylu psaní a interpretační nedotaženosti textu. (Pelikánova recenze vyšla bez názvu ve *Středu: Časopise pro mezioborová studia střední Evropy* 19. a 20. století, roč. 10, č. 2 (2018), s. 137–143.)

informací souvisejících s Husákovým životem spíše než přinést obecnější argument vystavěný na sesbíraném empirickém materiálu. Na takovou knihu se však těžko reaguje jinak než konstatováním, že se jedná o rozsáhlou práci, která v chronologickém pořadí prezentuje velké množství údajů. Nechci relativizovat skutečnost, že kniha stojí na jedinečném a neobyčejně rozsáhlém pramenném výzkumu. Avšak autorova rezignace na hlubší interpretaci empirických zjištění vedla k tomu, že kniha neotevřela podstatnější historiografickou debatu. Práce se až na Havelkovu recenzi sice nedočkala ostré kritiky, ale současně nemá velký potenciál motivovat další badatele k tomu, aby se s Macháčkovou prací snažili tvůrčím způsobem polemizovat.

Na následujících stranách se budu věnovat dvěma slabším, které mají obě knihy společné. Je totiž pozoruhodné, že se dva zcela rozdílní autoři nakonec nedokázali vypořádat s podobným problémem. Jak jsem již naznačil, Michal Macháček je empiricky orientovaný historik, který pečlivě studuje historické prameny, na něž poctivě odkazuje v obsáhlém pramenném aparátu. Marek Švehla je novinář, kterému jde na prvním místě o čtenářsky atraktivní příběh, takže s historickými prameny pracuje svévolně, nekriticky přebírá vyprávění pamětníků a pro pikantní historku by vraždil. Macháček i Švehla však na základě svých těžko slučitelných přístupů sepsali knihy, které nedostatečně zasazují osudy Husáka a Jirouse do širších dobových kontextů a nakonec opakují či dále posilují již existující mytologii spojenou s oběma historickými postavami.

Tisíc a jedna historka o Magorovi

Marku Švehlovi se podařilo vytvořit unikátní literární útvar – článek do *Respektu* o rozsahu takřka sedmi stovek stran. Jirousova biografie je dalším důkazem smutné skutečnosti, že česká žurnalistika má problém s tvorbou delších analytických textů. Tedy žánru, který vyžaduje pečlivou práci se zdroji, prezentování různých pohledů na dané téma a v případě psaní o minulosti také zdůraznění ambivalencí ve výkladech a vzpomínkách na úkor prezentování neotřesitelných pravd. Na rozdíl od dějepisectví, jehož prvořadým úkolem je rozvíjet odbornou debatu a předkládat nejnovější závěry vědeckého výzkumu minulosti, autor „literatury faktu“ či „non-fiction“ obvykle pracuje s výsledky akademické historiografie, doplňuje je o vlastní výzkumy, využívá reportážní postupy a ve výsledku předkládá čtenáři čtivý a v nejlepším případě také obsahově inovativní a argumentačně výrazný výklad.⁵ V tomto ideálním případě se historiografie a „non-fiction“ doplňují a navzájem obohacují. Marek Švehla se bohužel vydal jinou cestou a zaplnil několik set stran z velké části již dříve publikovanými historkami, špatně ověřovanými informacemi a povrchními

5 Na české poměry neobyčejně povedeným příkladem takového psaní je kniha novináře Vladimíra Ševely o Karlu Köcherovi: ŠVELA, Vladimír: *Český krtek v CIA: Cesta Karla Köchera z StB přes americké tajné služby do Prognostického ústavu*. Praha, Prostor 2015. (Srv. recenzi v tomto časopise: TOMEK, Prokop: Románový příběh československého agenta ve střízlivém podání. In: *Soudobé dějiny*, roč. 23, č. 1–2 (2016), s. 207–210.)

interpretacemi. Co by ještě unesl krátký časopisecký článek, lze jen těžko tolerovat v případě knihy, která se prezentuje jako dosud nejobsáhlejší biografie Ivana Jirouse s ambicí říci něco podstatného také o „jeho době“.

Knihla zcela selhává právě v pasážích, v nichž se její autor pokouší líčit dobový kontext. Jako by se předem rozhodl, že bude ignorovat téměř vše, co historiografie socialismu napsala během posledních několika desetiletí. Švehla raději čtenářům servíruje obraz sociální a politické reality státního socialismu sestavený z těch nejotřepanějších klišé. Například Praha počátku šedesátých let je „zoufale šedivá“ (s. 69) a po roce 1968 navíc „zmrtevěla“ (s. 126), v socialistickém Československu panuje „zoufale chudá kulturní nabídka“ (s. 46) a za studené války se „téměř všechny kontakty mezi východní a západní Evropou přerušily“ (s. 46). Podobných tvrzení je kniha plná a jen jejich výčet by spolehlivě zaplnil celé jedno číslo *Soudobých dějin*. Tyto stereotypy bohužel kontrastují s dalšími popisovanými skutečnostmi o životě Jirouse a fungování uměleckého prostředí, ve kterém se pohyboval. Švehla tvrdí, že socialistické Československo bylo kulturní poustínou, avšak současně do velkých detailů popisuje tehdejší živou a nonkonformní uměleckou scénu. Země podle něj byla zcela izolovaná, ale jedním dechem dokazuje, že intelektuálové běžně četli západní knihy a časopisy a orientovali se ve světovém kulturním dění. Podobně nekonzistentní je celé Švehlovo líčení takzvané normalizace. Existence nejen undergroundu, ale také řady dalších nonkonformních kulturních projevů je přeci zásadním popřením stokrát opakovaného klišé o šedivé „normalizaci“. Autor se nedokázal vyrovnat s rozparem, který vznikne pokaždé, když jsou zjednodušené a v jádru ideologicky doktrinářské představy o minulosti konfrontovány s mnohem pestřejší historickou realitou. Poznatky o živém kulturním dění v padesátých až osmdesátých letech jsou proto zabaleny do kategorických soudů o období socialismu jako éře kulturního úpadku a duchovní prázdnoty. Výsledkem je výklad, který postrádá logickou soudržnost a nabývá rozměrů ideologického nesmyslu. Vylíčení historického kontextu jako by vypadlo z příručky určené účastníkům politického školení a stává se vlastní nechtěnou karikaturou.

Do takového historického rámce Švehla zasazuje Jirousův příběh, pojatý jako sled poutavých historek o životě bouřliváka. Jestliže vylíčení „jeho doby“ je vyčerpávajícím katalogem všech možných klišé o socialismu, popis Jirousova života je zopakováním dlouho tradovaného a značně schematického vyprávění. Jirous v něm vystupuje jako věčný rebel, který zažívá jednu dobrodružnou eskapádu za druhou. Tyto historky, z nichž řada je již dlouhá léta zaznamenaná v dostupné memoárové literatuře, vnímá autor jako hlavní důvod, proč o Jirousovi psát. Švehla může donekonečna zdůrazňovat, že Jirousova činnost byla důležitým příspěvkem k boji proti diktatuře nebo že byl Jirous významným intelektuálem. Vylíčení jeho života na stránkách knihy je především stopadesátým převyprávěním dobře známého příběhu o divokém, tvrdém, a současně něžném a hluboce duchovním Magorovi.

Nejsem první recenzent, který knize vytýká, že věnuje nedostatečný prostor Jirousově tvorbě. V záplavě historek se nakonec ztrácí důvod, proč by o Jirousovi měla vzniknout tak rozsáhlá biografie. Pokud by tím důvodem měla být skutečnost, že byl Jirous mnoho let politickým vězněm, redukovali bychom jej na oběť, jejíž osud

byl zcela v rukou příslušníků Státní bezpečnosti, soudců a prokurátorů. Podobně nedostatečné by bylo vylíčení Jirouse pouze jako organizátora, kolem kterého se odehrával život undergroundové komunity. Recenzovaná biografie se natolik utápí v líčení dílčích a často nepodstatných příběhů, že ani na ploše mnoha stovek stran neřekne cokoliv nového a podstatného o Jirousově myšlení a díle. Práce také nedokáže systematicky zachytit a vysvětlit jeho roli v českém undergroundu sedmdesátých a osmdesátých let a význam pro utváření opozice proti „normalizačnímu“ režimu.

Rozsáhlé dílo paradoxně nehledá odpovědi na ty nejzajímavější otázky. Čtenář brzy získá dojem, že především téma Jirousovy tvorby a obecně kulturních dějin undergroundu autora knihy v podstatě nezajímá. Zájem o kulturu šedesátých až osmdesátých let Švehla opustí v okamžiku, kdy by měl od historek přejít k analýze umělecké tvorby či k sofistikovanejšímu pojednání o fungování uměleckých scén. Nejspíše k tomu ani nemá dostatečné znalosti, jak dokazují mimořádně povrchní pasáže o dějinách výtvarného umění a rockové hudby. Příkladem může být tvrzení, že inspirace hudební skupinou The Velvet Underground pro The Plastic People of the Universe spočívala také v tom, že Lou Reed a spol. „nebyli žádná instrumentální esa, spíše běžní hudebníci, kteří dělali při hraní chyby“ (s. 161). Není přitom náročné zjistit, že John Cale, který spolu s Reedem tvořil umělecké jádro skupiny v jejím vrcholném období, měl klasické hudební vzdělání a ještě předtím, než se začal věnovat rockové tvorbě, působil v prostředí soudobé vážné hudby.⁶ Na autora, který se rozhodl napsat životopis významné postavy dějin českého rocku, prokazuje Švehla podivuhodně slabou znalost dějin populární hudby. Přitom snaha Věry a Ivana Jirousových prezentovat rockovou kulturu nikoliv pouze jako zábavu, ale jako svébytnou uměleckou tvorbu, byla jejich nejvýznamnějším přínosem kulturnímu dění druhé poloviny šedesátých let. Nemohu se zbavit dojmu, že Švehla je typickým představitelem těch fanoušků „Plastiků“ a obdivovatelů Jirouse, pro které je nejdůležitější, že „androš“ byl proti komunistům, ale tvorbě Jirouse a jeho soupутníků příliš nerozumí a ta je asi ani esteticky neoslovuje.

Pokud autor Jirousova životopisu omezí svůj výklad na vyprávění historek, bez snahy klást si náročnější otázky, nakonec mu nezbude nic jiného než hlavního hrdinu knihy vylíčit v souladu s dlouho udržovaným mýtem o Magorovi. Švehla vyprávění o Jirousovi podává se všemi zažitými klišé, která by neobstála tváří v tvář

6 Dalším příkladem přechodu od soudobé vážné hudby k rocku může být Phil Lesh, baskytarista hudební skupiny Grateful Dead, která byla nejvýznamnějším představitelem kalifornského psychedelického rocku. Propojení americké a britské rockové scény s univerzitním prostředím a světem tzv. vysoké kultury je výrazným kulturněhistorickým fenoménem.

kritičtějšímu a politicky méně dogmatickému zkoumání. Švehla například bez jakýchkoliv dokladů opakuje pamětnické tvrzení o manželech Jirousových jako mladých hvězdách české kunsthistorie šedesátých let. Studentský pár byl podle Švehly avantgardou teoretického myšlení o výtvarném umění. Tento obraz pak kontrastuje se skutečností, že Věra Jirousová v tomto období nepublikovala a Ivan Jirous se teprve prosazoval na stránkách *Výtvarné práce* svými recenzemi a reportážemi. Autor knihy, věrný své slabosti pro nelogické příběhy, navíc líčí, jak Jirous opsal podstatnou část své diplomové práce. Švehla se tak ani nepokusil charakterizovat místo Věry a Ivana Jirousových v intelektuálním kontextu druhé poloviny šedesátých let, který byl neobyčejně bohatý na teoretické a politické diskuse. Namísto snahy zjistit, v čem tkvěl jejich přínos dobovému myšlení o kultuře a umělecké tvorbě, předkládá hagiografii o dvacátníkovi, který je již etablovaným a všemi obdivovaným intelektuálním titánem.

Švehlova mýtotorba nezadržitelně spěje k tomu, že do příběhu velikána je třeba zasadit také záporné hrdiny. Autor nedokáže v dějinách ani jednotlivých osobních příbězích vidět nuance a ambivalence. Události i osoby vnímá černobíle a v podstatě na základě svých zcela současných politických nebo čistě osobních sympatií a antipatií. Utápí se proto v autorské malichernosti, která je až směšná. Předními padouchy v kovbojce o Jirousovi jsou Milan Knížák a Egon Bondy. V případě Knížáka je absurdní jej líčit jako Jirousova soupeře o funkci náčelníka undergroundu. Švehla přitom věnuje Knížákovi velký prostor. Oceňuje jeho tvorbu a ukazuje, jak významná byla jeho pozice na československé výtvarné scéně šedesátých let. Nejspíše v zájmu štavnaté zápletky nakonec přijde s příběhem o osudovém střetnutí dvou klíčových osobností nezávislé umělecké scény o to, kdo bude určovat směřování rodícího se undergroundu. V kontextu přelomu šedesátých a sedmdesátých let ale nelze vidět Jirouse a Knížáka jako stejně vlivné a významné osobnosti. Zatímco Knížák měl již za sebou podstatné umělecké dílo, delší pobyt ve Spojených státech, a především úzkou spolupráci s mezinárodní výtvarnou scénou, Jirous dokončoval studium dějin umění, hledal svou autorskou pozici na stránkách *Výtvarné práce*, chodil do hospody s kolektivem „Křižovníků“ a teprve začínal se svými organizačními aktivitami na umělecké scéně. Skutečně usiloval Knížák o pozici ústřední osobnosti komunity kolem českého undergroundu, které v průběhu let dosáhl Jirous? Nebyla spíše středem Knížákova zájmu jeho umělecká tvorba? Celý příběh o rivalitě Jirouse a Knížáka je hlavně zpětnou a výrazně ahistorickou projekcí současné autorovy animozity vůči Knížákovi, která nemá jakoukoliv věcnou souvislost s uměleckým děním nedlouho po roce 1968.

Ještě více problematické je zobrazení Egona Bondyho. Ve svém vysoce doktrinářském a moralizujícím vidění světa Švehla nedokáže překousnout fakt, že se Bondy považoval za marxistu a byl spolupracovníkem Státní bezpečnosti. Na stránkách knihy tak vystupuje jako nemorální lidská zrůda, která je navíc notorickým levičákem (nebo právě proto?). Švehla nejenže nedokáže ocenit Bondyho význam pro český underground, ale ani si přiznat, že skutečnost nebyla černobílá. Zatímco v případě Jirouse dokáže v některých pasážích pojmenovat a vysvětlit jeho lidské slabosti, pro Bondyho nemá ani špetku pochyb a pochopení. Podobně v knize dopadl

také filozof Ivan Sviták. Švehla líčí zajímavou polemiku mezi Jirousem a Svitákem jako nechutný útok marxisty, který má máslo na hlavě z padesátých let, na český underground, vystavený komunistické represi. Namísto aby se pokusil vysvětlit, proč měli intelektuálové Svitákovy generace problém s undergroundem a jak se stavěli k umělecké tvorbě vycházející z odkazu kontrakultury šedesátých let, zobrazí Svitáka jako dogmatického marxistu, který nepochopil velikána, a dokonce si jej dovolil kritizovat. Ličení jednotlivých aktérů Jirousova příběhu ukazuje, že pokud chce historická postava obstát před nemilosrdným soudem Marka Švehly, musí být buď Mirek Dušín, nebo vyznávat názory, které autor knihy aktuálně považuje za jediné správné, a tudíž legitimní.

Kde je tedy největší slabina knihy? V nekritickém zacházení se zdroji? V chybějící promyšlené struktuře vyprávění, která by namísto nesystematického proudu příběhů předložila soudržný výklad? V jednorozměrném popisu širšího historického kontextu, plném kliše a ideologických zjednodušení? V autorově kádrovácky omezeném nazírání na historické aktéry? Jako největší problém se nakonec jeví skutečnost, že kniha pouze opakuje a dílčími jednotlivostmi doplňuje dlouho etablovaný „magorovský“ mýtus. Pokud by tato práce přes všechny zmíněné nedostatky přinesla nový pohled na Jirouse, čerstvý výklad jeho esejistické a básnické tvorby či zdůraznění dosud přehlížených souvislostí jeho života a díla, byla by hodnotnou biografií, která posunula naše poznání o kousek dál. Namísto toho má čtenář vtíravý pocit, že většinu v knize popsaných příběhů již jednou někde slyšel nebo četl. Nová „zjištění“ se omezují na několik intimních historek, hodně drbů a drsný popis Jirousova postupného fyzického a mentálního úpadku a dlouhého umírání. Portrét Jirouse jako umělce, aktivisty a intelektuála se však po stovkách přečtených stran neproměnil ani v nejjemnějších konturách.

Legenda o nejchytřejším Slovákov

Proč vedle sebe stavět novinářskou biografii, která se všemi výše popsanými problémy usiluje o čtivé a poutavé vyprávění bez ohledu na badatelskou původnost a pramennou preciznost, a empiricky detailní životopis, který do puntíku dodržuje všechna pravidla práce s historickými prameny? Jestliže Švehla nadšeně a bez velkého odkazování přebírá vše, co mu zpovídání pamětníci odvyprávějí a co se dočte v publikovaných vzpomínkách, Michal Macháček s posedlostí vlastní profesionálním historikům sleduje pramenné stopy a nešetří poznámkami pod čarou. Důvodem, proč knihy srovnávat, není jen efektní obraz Husáka a Jirouse jako protichůdných symbolů „normalizace“, ale bohužel také jistá podobnost v tom, jak oba autoři přes zcela rozdílné tvůrčí přístupy stavějí životní příběhy zkoumaných osobností. Jak jsem již konstatoval v úvodu, Michal Macháček totiž podobně jako Marek Švehla ve výsledku posílil jeden historický mýtus, i když asi navzdory svým původním autorským záměrům.

Macháček vysvětluje koncepci Husákovy biografie jednoznačně. Rozhodl se sepsat životopisnou studii kompletně zachycující Husákovy osudy. Cílem bylo

v chronologickém uspořádání vylíčit Husákův osobní život, politickou kariéru a intelektuální vývoj. Autor jasně deklaroval, že usiluje o vytvoření biografie, jejímž hlavním přínosem bude rozsah faktografických zjištění, která umožní poprvé odvyprávět Husákův příběh v jeho celistvosti a na základě co nejširší pramenné základny. Měla to být biografie, která vyvrátí stereotypy, vysvětlí omyly, kriticky se vyrovná s předchozími výklady (často zatíženými politickými či osobními předsudky) a podá Husákův životní příběh tak, jak se skutečně odehrál.

Macháček v úvodu knihy prohlásil: „Na rozdíl od některých trendů současné historiografie nezavrhují pramen jako hlavní prostředek k poznání dějin a ani ne-rezignují na možnost poznání minulosti tím, že bych utíkal k čisté dekonstrukci diskurzů a naraci.“⁷ (s. 22) Svůj přístup charakterizoval jako „pocitovou analýzu“ a „široce pojatou heuristiku“. Sám sebe prezentoval jako autora, který se snaží „střízlivě až kriticky“ vnímat současný většinový výklad Husákovy role v dějinách a podobně přistupovat ke všem dalším interpretačním schémátům (exilovým, disidentským, reformněkomunistickým, slovensky nacionalistickým, postkomunistickým). Nepochopitelná snaha distancovat se od obecnějšího konceptuálního ukotvení výzkumu, vedená snad touhou vymezit se vůči někdy přehnanému či zcela zbytečnému teoretizování v soudobé historiografii, však způsobila, že Macháček svůj záměr naplnil jen zčásti. Svou knihou se sám usvědčil z metodologického omylu. Prakticky zaměřené přemýšlení o konceptech a metodách není samoúčelnou hrou na intelektuály. Umožňuje totiž prameny třídit a sestavovat do kauzálních posloupností. Pomáhá oddělit podstatná zjištění od informačního balastu. A konečně je také cestou k tomu, aby historik zařadil svůj výzkum do současných intelektuálních kontextů a učinil jej tak relevantní pro širší odborné publikum. Badatel může učinit originální autorské gesto a vystavět svébytný výklad, který bere v úvahu nejen jiné možné přístupy a dřívější interpretace, ale reflektuje své vlastní metodologické, intelektuální či politické pozice. Je velká škoda, že Macháček nebyl v tomto směru více velkorysý a spokojil se s furiantsky povýšeným gestem, když udělal krátký proces s podezřelým teoretizováním. Vyhnul by se tak rozličným karambolům, které zbytečně znehodnocují jeho jinak mimořádně přínosnou práci.

Negativní důsledky autorova malého zájmu o koncepty soudobé historiografie se projevují například v pasážích, v nichž se pokouší o psychologický portrét Husáka. Čtenářům zde servíruje značně povrchní psychologizování, a dokonce si pomáhá populární mediální psychologii, například výroky psychologa Slavomila Hubálka z televizního dokumentu o Husákovi. Přitom by stačilo, aby si Macháček udělal obraz o postupech současné psychohistorie nebo využil již existující biografické práce, jejichž autoři dokázali vytvořit originální a mnohvrstevnaté portréty zkoumaných osobností. V české historiografii moderních a soudobých dějin se nabízí především

7 Sám citát by si zasloužil kritický rozbor. Existuje historiografie, která nepracuje s historickými prameny, nebo spíš Macháček vyznává velmi úzkou definici historického pramene?

životopis Zdeňka Nejedlyho od Jiřího Křestana či Havlova biografie z pera Jiřího Suka.⁸

Možná takový přístup souvisí s Macháčkovou snahou předložit čtivou knihu, přístupnou široké čtenářské obci. Tento záměr však autorovi nevyšel ani v náznacích. Kniha je napsaná velmi toporným jazykem, je plná stylistických klišé („svěží vítr“, „bouřlivý rok 1968“, „prkna, která znamenají svět“) a velmi kostrbatých obrátů či formulací („rapidní snížení jeho hmotnosti“, Husák si cosi „komplexněji pamatoval“, „navzdory jeho emoční rezervovanosti se Gustávu Husákovi nevyhnulo citové vzplanutí“). Čtenář sice nemusí bojovat s textem plným přehnaného teoretizování a nekonečných metodologických výkladů, současně však nedostal do ruky knihu, která by měla literární kvality a četla se „jedním dechem“. Také zde by Macháčkovi pomohlo, kdyby jeho psaní předcházelo studium domácích i zahraničních biografí, které byly v tomto směru úspěšné. Pominu-li již zmiňované práce Křestana a Suka, zejména v anglosaském prostředí by jistě našel řadu životopisů, které jsou odbornými pracemi a současně zdařilými literárními počiny.

Podobně se malý zájem o historiografii, která nepojednává přímo o Husákovi, negativně projevuje při Macháčkově líčení širšího historického kontextu. Příkladem mohou být pasáže o Husákově působení ve slovenském komunistickém hnutí ve třicátých letech. Čtenář sice získá podrobný přehled o Husákově publikační aktivitě v komunistickém tisku, ale současně před ním stojí popis politické kariéry, která není pevněji zasazena do velmi spleťtých dějin komunistického hnutí v meziválečném Československu. Pokud by výklad pečlivěji reflektoval obecnější dějiny meziválečné radikální levice, otevřel by zásadní otázku po charakteru Husákova přístupu ke komunismu jako hnutí a ideologii. Autora životopisu, který se jednostranně soustředí na každý Husákův projev a článek, však tato otázka nenapadne. V knize se tak nedozvíme to nejdůležitější. Byl Husák oddaný a ideologicky přesvědčený straník, který poslušně následoval rozkazy stranického vedení a bez diskuse přijímal změny v politické linii Kominterny a KSČ? Nebo byl spíše ke komunismu tíhnoucím intelektuálem, motivovaným především inkluzivním duchem takzvané lidové fronty a dobovou atmosférou v „pokrokových kruzích“, který se však nepovažoval za aktivistu bezpodmínečně oddaného straně a z pragmatických (či naopak morálních?) důvodů nechtěl bez reptání přijmout každý nový kotrmelec ve stranických direktivách? Husákovo působení v letech 1938 až 1943, kdy fakticky vycouval z politické činnosti, naznačuje, že se jednalo spíše o druhý případ. Macháček se však tímto zcela klíčovým problémem dostatečně nezabývá a namísto toho sleduje každý Husákův krok a výrok, které pak obaluje dosti povrchním výkladem o meziválečném komunismu v Československu. Macháček v knize uvádí, že když si Husák na počátku osmdesátých let přečetl knihu Viliama Plevzy *Gustáv Husák – politik istôt a perspektív*, autorovi vytknul, že „přecenil jeho osobu na úkor kontextu“ (s. 543). Podobnou kritiku by Husák mohl adresovat také Macháčkově práci.

8 KŘESTAN, Jiří: *Zdeněk Nejedly: Politik a vědec v osamění*. Praha – Litomyšl, Paseka – Národní archiv 2012; SUK, Jiří: *Politika jako absurdní drama: Václav Havel v letech 1975–1989*. Praha – Litomyšl, Paseka 2013.

Další oblastí, v níž se projevuje nezáměr o konceptuální promyšlení tématu a nedostatečné vnímání historického kontextu, je celkový výklad Husákova politického působení. Zde dochází k paradoxnímu protnutí Macháčkova a Švehlova přístupu. Michal Macháček nakonec přes obrovský výzkum primárních pramenů a přes všechnu snahu o kritickou reflexi existujících pohledů na Husáka vytvořil interpretaci, která je nesena jedním z „husákovských“ mýtů. Tento výkladový rámec lze nazvat legendou o nejchytřejším Slovákovi, případně nejschopnějším slovenském komunistovi. Macháček do velké míry vychází z Husákových verzí událostí a nabízí takovou interpretaci, která by mohla být otištěna i v autorizovaném životopise. Hodnocení Husákova politického působení se výrazněji neposunuje za hranice dřívějších Husákových sebeprezentací či jim nakloněných popisů Husákova života. Pokud by knihu místo Macháčka napsal Plevza, byla by práce výrazně odlišná? Rovněž pochvala autora od Husákova syna naznačuje, že snaha vylíčit bez předsudků Husákův život místy bohužel přerostla v až příliš přátelský portrét.

Tato výtka nemá autora obviňovat z relativizace dějin či snahy historicky rehabilitovat temné kapitoly Husákovy politické kariéry. Podobně jako Marek Švehla spíše podlehl jednomu z výrazných výkladů Husákova života a učinil z něj osu svého vyprávění. V konečném důsledku a s pomocí obrovské empirické základny tak upevnil značně jednostranné výkladové schéma. O jaký příběh se zde jedná? Husák je líčen jako mimořádná osobnost, vysoce vzdělaný intelektuál a mistrný politický stratég. Přestože jeho kariéru provázejí hluboké pády, vždy se zvedne a díky tomu, že intelektuálně převyšuje své okolí, nakonec přes všechny nesnáze dosáhne svého. Tato verze Husákova života odráží některá vyprávění reformních komunistů, kteří často sami sebe vnímali jako přední intelektuály a brilantní politické myslitele, jež mohl po srpnu 1968 přechytračit jen někdo ještě mnohem inteligentnější. Zatímco ideologičtí dogmatici, poslušní aparátčici a vychytralí pragmatici jednoduše využili poměry po srpnové invazi, Husák hrál vyšší intelektuální a politickou ligu. Jako vždy dokázal bystře analyzovat situaci a zvolit strategii, která byla pro něj nakonec úspěšná. Jako by zde zazníval povzdech poražených osmašedesátníků, že je dokázal přemoci pouze ten nejmazanější protivník.

V Macháčkově knize lze nalézt řadu příkladů takového líčení Husákovy osobnosti, od dílčích příběhů (Husák si díky své skvělé němčině zachrání život po porážce Slovenského národního povstání) až po důležité politické události (Husák po roce 1939 takticky vycouvá z politiky a vyčká správného okamžiku pro velký návrat). Tyto výklady však často pocházejí přímo od Husáka či jemu nakloněných zdrojů. Nebylo by možné s podobnou pramennou základnou vytvořit odlišný výklad? Například příběh dlouhodobě neúspěšného politika, který pragmaticky taktizuje v době války, přehnané ambice po roce 1945 jej málem připraví o život a svého jediného trvalejšího politického „úspěchu“ dosáhne až ve vyšším věku s pomocí invaze zahraničních armád? Mohli bychom napsat příběh politického triumfu a osobního zadostiučinění, jež se však záhy převrací ve vlastní parodii a trapnou frašku o stárnoucím politikovi, který se nakonec dočkal nejvyšší funkce, ale jinak, než si představoval? Husákův životopisec se bohužel přidržel jen jedné

verze událostí a nakonec nejen replikoval, ale ještě posílil mýtus o Husákovi jako politickém géniovi.

Je zřejmé, že se Macháčkovo vyličení Husákova života nebude líbit těm, kteří vidí Husáka pouze jako zosobnění všeho zla nebo směšného starce přednášejícího toporné novoroční projevy. Autor však nevyužil možnost vystavět takový výklad, který by plně reflektoval nástrahy „husákovských“ mýtů. Macháček sice nejen deklarativně odmítl, ale také empiricky vyvrátil řadu klíšé či zjevných nesmyslů, současně se však sám chytil do pasti jiného působivého příběhu. Za jeho knihou stojí dlouhodobý a nesmírně pečlivý výzkum, který umožnil zpracovat obrovské množství pramenů. Jako by mu ale již nezbyly síly na hlubší reflexi nejen dosavadních historiografických i politických výkladů, kterou přeci jen částečně provádí, ale především na kritické čtení dobových záznamů a pamětnických sdělení. Nedostatečný analytický odstup od pramenné základny a zkoumané osobnosti způsobil, že podlehl okouzlení z Husáka, a výsledkem je rozsáhlá sága o nejchytřejším a nejschopnějším slovenském komunistovi.

Závěrem

Životopisy Ivana Jirouse a Gustáva Husáka zastupují dva zcela rozdílné přístupy k psaní biografie, které však dospěly k podobnému výsledku. Marek Švehla nedokázal překonat vlastní černobílé a politicky doktrinářské vidění světa. Jestliže takový pohled na politiku a společnost může do jisté míry fungovat v politickém komentáři určeném stejně smýšlejícímu publiku, použití této optiky při popisu komplikované a nikdy jednoznačné historické reality nemohlo dopadnout dobře. Kniha měla být čtivou historickou reportáží, avšak nedokázala podchytit rozporuplnost doby a jejích aktérů. Nakonec předložila nesoustavně uspořádané historky zalité smrtícím koktejlem banálního poučování a povýšeného moralizování. Předchozí recenzenti rovněž vystihli jeden zásadní problém Marka Švehly jako autora Jirousova životopisu – nedostatek smyslu pro humor. K tomu bych dodal ještě neschopnost nahlédnu a neochotu vidět zkoumané historické období a historické postavy v jejich složité mnohohrstevnosti. Tyto autorské nedostatky se ukázaly jako naprosto klíčové právě při psaní o osobnosti, jakou byl Ivan Jirous.

Michal Macháček se snažil vyhnout všem pastem, do kterých se nechal chytit Marek Švehla. Provedl obrovský základní výzkum a snažil se Husákův příběh odvyprávět bez politických nebo čistě osobních předsudků a s kritickým přístupem k nespočtu protichůdných výkladových vrstev, které se navršily za dlouhá léta debat o Husákovi a jeho roli v dějinách. Nakonec však Husák přemohl svého životopisce. Jestliže se Marek Švehla utopil v záplavě „jirousovské“ mytologie a nepřekonal vlastní intelektuální úzkoprsost, Michal Macháček jako historik sice s využitím metod pramenné kritiky dělal vše, co novinář nedokázal a ani neuměl, dopadl ale tak nějak podobně. Husákův životopis, rozsáhlé a informačně nesmírně bohaté a přínosné dílo, nakonec předkládá takový příběh jeho života, který by autorovi mohl diktovat sám Husák. Čtenář, který od historické biografie a obecně od psaní

o minulosti očekává více než odvyprávění jedné verze životního příběhu jako filmu s jasně danou zápletkou, bude po přečtení Švehlovy knihy naštvaný a z Husákova životopisu si odnese pocit zklamání a nenaplněného autorského záměru.

Tento recenzní článek vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., RVO 68378114.

Abstract

The review compares two extensive historical biographies the protagonists of which are as different as they can be – the Slovak Communist politician Gustáv Husák (1913–1991), who, having experienced many ups and downs in his life, finally became the Secretary General of the Communist Party of Czechoslovakia in 1969 and the President of the Czechoslovak Socialist Republic six years later, and the art historian and musician Ivan Martin Jirous (1944–2011), who became the most prominent representative of musical underground during “Husák’s rule”. Both were political prisoners for several years; Husák in the 1950s and Jirous in the 1970s and 1980s. The author summarizes reactions to both books – Gustáv Husák by Michal Macháček (Prague: Torst, 2017) and Magor and his time: The life of Ivan M. Jirous by Marek Švehla (Prague: Vyšehrad, 2017) – and finds remarkable similarities, although the approaches of their authors are hardly compatible. Husák’s biographer Michal Macháček is an empirically oriented historian, who has collected an impressive amount of material and meticulously studies historical sources which he honestly mentions in extensive footnotes; on the other hand, Jirous’s biographer Marek Švehla is a journalist who is, first and foremost, after a story that would attract readers, which means that he treats historical sources rather arbitrarily, uncritically takes over narrations of contemporary witnesses, and presents every juicy story with gusto. However, both authors wrote books which fail to present Husák and Jirous in a broader period context and ultimately just repeat or strengthen existing myths associated with the two historical personalities dealt with in the books. As to Jirous, it is “Magor’s myth” of an indomitable rebel and intransigent opponent of the Communist regime, in the case of Husák a myth of “the smartest Slovak” who could turn every defeat into a subsequent victory and ultimately grasped and retained power thanks to his ability to outsmart his rivals.

Keywords / Klíčová slova

Czechoslovakia; Gustáv Husák; Ivan Jirous; Communism; Communist Party of Czechoslovakia; underground; Czechoslovak normalization; Czech historiography
Československo; Gustáv Husák; Ivan Jirous; komunismus; Komunistická strana
Československa; underground; československá normalizace; česká historiografie